

GDK: 906:91:(497.12*02)(046)

Prispelo / Received: 11. 03. 2005

Sprejeto / Accepted: 09. 09. 2005

Izvirni znanstveni članek

Original scientific paper

SPREMEMBE RABE TAL IN SOCIALNO-EKONOMSKE SESTAVE PREBIVALSTVA NA ZGORNJEM GORENJSKEM

Andreja FERREIRA¹, Franci PETEK²

Izvleček

Avtorja v članku analizirata rabo tal na Zgornjem Gorenjskem v letih 1827, 1896, 1979 in 2002. Leta 1827 je bilo na obravnavanem območju 49 % zemljišč pod gozdom, leta 2002 pa kar 72 %. Medtem ko je bilo v 19. st. in prvi polovici 20. st. v rabi tal zelo malo sprememb, pa so družbene spremembe po 2. sv. vojni sprožile obsežen proces ozelenjevanja in še posebej ogozdovanja, ki traja še danes. Zanimive so povezave med spremembami rabe tal ter socialno-ekonomsko sestavo prebivalstva, ki kažejo, da se le-te v pokrajini zrcalijo šele po daljšem času.

Ključne besede: raba tal, prebivalstvo, socialno-ekonomska sestava, agrarna geografija, Zgornja Gorenjska

LAND-USE CHANGES AND THE RESULTING SOCIO-ECONOMIC POPULATION STRUCTURE IN THE UPPER GORENJSKA REGION

Abstract

The paper analyses land-use changes in the Upper Gorenjska region (Slovenia) in the years 1827, 1896, 1979 and 2002. In 1827, 49 % of the land was covered with woods, whereas by 2002 this figure increased to no less than 72 %. While in the 19th century and in the first half of the 20th century only few changes occurred as far as land-use is concerned, social changes took place after World War II that triggered an extensive process of land greening and afforestation, which in fact still lasts. Particularly interesting are the relations between the changes in land-use and the socio-economic population structure, which show that they are reflected in the region with a considerable delay.

Key words: *land-use, population, socio-economic structure, changes, agrarian geography, Upper Gorenjska region*

¹ mag. A. F., Gozdarski inštitut Slovenije, Večna pot 2, 1000 Ljubljana, SLO

² dr. F. P., Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, SLO

**VSEBINA
CONTENTS**

1 UVOD	161
INTRODUCTION	
2 VIRI IN METODE	162
REFERENCES AND METHODS	
3 REZULTATI	164
RESULTS	
4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČKI	172
5 DISCUSSION AND CONCLUSIONS.....	175
6 VIRI	177
REFERENCES	
7 ZAHVALA	178
ACKNOWLEDGMENTS	

1 UVOD

INTRODUCTION

Slovenski alpski prostor kot tudi Slovenija v celoti v zadnjih nekaj desetletjih doživljata velike spremembe v rabi tal, ki so posledica tudi sicer izjemno velikih družbenih sprememb po 2. sv. vojni. Do takrat je prevladovala klasična agrarna družba, ki je temeljila na samooskrbnem kmetovanju kot virom preživetja večjega dela prebivalstva. Zametki industrializacije so bili omejeni na ožja območja in še niso bili prava alternativa kmetijstvu. Odvisnost preživetja od kmetijstva se je izražala v agrarni prenaseljenosti, ta pa v izjemno skrbnemu ravnanju z zemljo. Obdelana so bila praktično vsa zemljišča, ki so bila vsaj kolikor toliko primerna za kmetijstvo. To obdobje je trajalo od zaključka višinske agrarne kolonizacije ob koncu 18. stoletja pa do sredine 20. stoletja, in ves ta čas so bile spremembe v rabi tal majhne. To dokazujejo podatki zemljiškega katastra, ki vse od leta 1827 pa do prvih let po 2. svetovni vojni ni beležil večjih sprememb (PETEK 2004). Sicer je zemljiški kataster kmalu v 20. stoletju začel zaostajati za dogajanjem na terenu, vendar sprememb dejansko ni bilo veliko.

V drugi polovici 20. stoletja pa je prišlo do zelo obsežnih in intenzivnih sprememb, ki so nas pripeljale iz agrarne v postindustrijsko dobo. Glavno gibalno sprememb je bila industrializacija, sledili pa so številni z njo povezani procesi: deagrarizacija, urbanizacija, razvoj terciarnih in kvartarnih dejavnosti itd. Vse to se je pokazalo v spremenjeni socialno-ekonomski sestavi prebivalstva. Na ravni Slovenije se je delež kmečkega prebivalstva zmanjšal s slabe polovice po 2. svetovni vojni na 7,6 % leta 1991, za kar so visoko razvite evropske države potrebovale 70 do 80 let oziroma obdobje življenja treh generacij (RAVBAR *et al.* 2001). Tako obsežne in hitre spremembe so se s časovnim odmikom pokazale tudi v pokrajini. Kljub pomanjkljivostim je zemljiški kataster že leta 1979 beležil znatne spremembe v rabi tal, še posebej pa je bila vidna smer sprememb. Opazno se je povečal delež gozda na račun kmetijskih zemljišč, predvsem travnikov, pašnikov in njiv (PETEK 2004).

Proces zaraščanja kmetijskih zemljišč se še nadaljuje, vendar za današnje stanje zemljiški kataster ni več primeren, saj so odmiki od realnega stanja čedalje večji. Zato pa je toliko bolj uporabna karta rabe kmetijskih zemljišč iz leta 2002, izdelana na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, ki kaže, da je danes v Sloveniji 59 % gozda, na

območju Alpske konvencije celo 72 % (FERREIRA 2004). Približno 1 % zemljišč se zarašča, kar se lahko hitro prepričamo tudi na terenu. Marsikje so košeni le še travniki na ravnih oziroma blago nagnjenih zemljiščih, kjer je možna strojna obdelava, že njihove robove pa poraščata mlado drevje in grmovje. Ob tem si postavljamo vprašanje, kako daleč bo ta proces še šel, v kolikšni meri ga lahko omilijo subvencije v kmetijstvu in kateri so drugi možni ukrepi, ki bi pripomogli k ohranjanju slovenskega gorskega kmetijstva, poselitve in pestre kulturne pokrajine. Žal je veliko že zamujenega, saj je negativna politika do kmetijstva v preteklosti povzročila nepopravljivo škodo, država pa se vse predolgo ni odzvala na proces zaraščanja kmetijskih zemljišč, glede na to, da je ta bolj ali manj nepovraten.

Opisane procese ter povezave med spremembami rabe tal in socialno-ekonomsko sestavo prebivalstva smo preučevali na Zgornjem Gorenjskem (občine Bled, Bohinj, Jesenice in Kranjska Gora), ki je izrazit primer pokrajine, ki jo je v 20. stoletju močno zaznamovala tranzicija družbe.

2 VIRI IN METODE **REFERENCES AND METHODS**

Za Zgornjo Gorenjsko je bila izdelana podrobna analiza sprememb na socialno-demografskem področju v obdobju od leta 1961 do 2002, oziroma v primeru gibanja števila prebivalcev od prvega popisa prebivalstva leta 1869 dalje (FERREIRA 2005). Zaradi močnega vpliva na spremembe rabe tal smo se ob tej priložnosti osredotočili na gibanje deleža kmečkega prebivalstva in spremembe zaposlitvene sestave prebivalstva. Oba kazalca smo glede na dosegljive podatke analizirali za obdobje od leta 1953 do 2002. Glavni vir podatkov so bili popisi prebivalstva od leta 1953 do 2002, podatek o delovno aktivnem prebivalstvu leta 2002 pa smo dobili iz statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva.

Za rabo tal smo v raziskavi uporabili dva različna vira - za leta 1827, 1896 in 1979 zemljiški kataster ter za leto 2002 karto rabe kmetijskih zemljišč. Za preteklo obdobje sta franciscejski kataster in revidirani kataster iz leta 1896 zelo podroben posnetek dejanskega stanja, saj so ga beležili neposredno na terenu, pozneje so le vnašali

spremembe, vendar z vedno večjim zaostankom, nekaterih pa sploh niso beležili (PETEK / URBANC 2004). Zemljiški kataster je začel zaostajati za dejanskim stanjem že v Kraljevini Jugoslaviji, še slabše je bilo po 2. svetovni vojni in posebej od 70ih let dalje. Na območju slovenskega alpskega sveta je zemljiški kataster leta 1953 izkazoval zelo podobno stanje v rabi tal kot leta 1896, leta 1979 pa so že bile zabeležene opazne spremembe kot posledica pomembnih procesov po 2. svetovni vojni (industrializacija, sprememba zaposlitvene sestave prebivalstva, prehod na proizvodnjo za trg...). Res je tega leta zemljiški kataster že precej zaostajal za dejanskim stanjem, kljub temu pa je iz njegovih podatkov zelo dobro vidna smer sprememb.

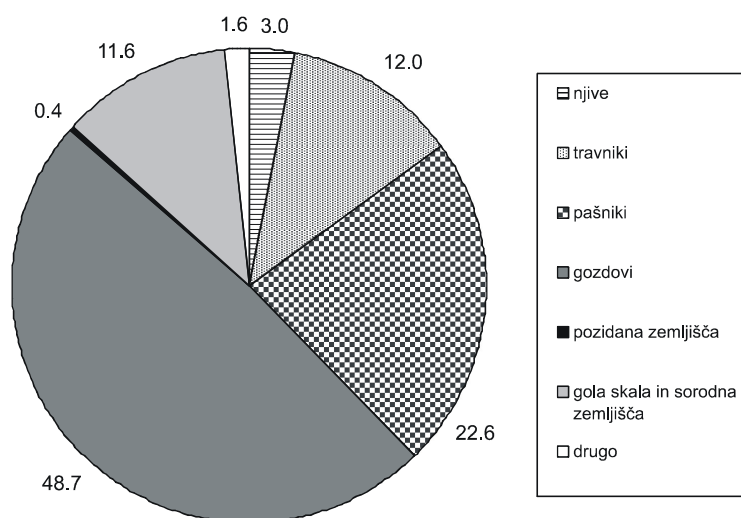
Karto rabe kmetijskih zemljišč so izdelali na MKGP (2002) in je trenutno daleč najbolj podroben vir za današnje preučevanje rabe tal. Izdelana je bila s fotointerpretacijo aeroposnetkov oziroma ortofota, obsega 21 kategorij rabe tal, minimalna površina zajema pa se giblje od 10 m² pri pozidanih zemljiščih in vodah do 5000 m² pri večini kmetijskih zemljišč in naravnih površin (interpretacijski ključ, 2002). Podatki o rabi tal, ki jih vsebuje današnji zemljiški kataster, se preveč razlikujejo od resničnega stanja, da bi imeli kako večjo uporabno vrednost. Seveda ni možna neposredna primerjava med podatki o rabi tal iz zemljiškega katastra ter podatki iz karte rabe kmetijskih zemljišč, kljub temu pa so ugotovitve zelo zanimive in so dober odsev dejanskih procesov. Na voljo smo imeli tudi karto pokrovnosti zahodnega dela Slovenije, ki je bila izdelana na osnovi satelitskega posnetka Landsat v okviru raziskovalnega projekta (KOBLEK 2002). Zaradi manj natančnih podatkov (11 kategorij pokrovnosti, uporabnost pri merilu 1:100.000 do 1:50.000) pa smo se odločili, da v naši raziskavi uporabimo le karto rabe tal (2002). Glede na to, da se obe karti časovno ujemata, bi bila zanimiva primerjava rezultatov z vidika vloženega dela in sredstev. Uporaba tega vira rabe tal je dala izvrstne rezultate tudi v povezavi s prvinami površja (HRVATIN / PERKO 2003), kar dokazuje visoko kakovost podatkovne zbirke.

Za vsa obravnavana leta smo se odločili, da prikažemo osnovne kategorije rabe tal oziroma tiste, ki so bile na našem preučevanem območju najbolj zastopane. Pri ugotavljanju sprememb smo uporabili le 4 osnovne kategorije rabe tal - njive, travinje, gozd in drugo, saj podrobnejša primerjava zaradi različnih definicij ni mogoča. V omenjene 4 kategorije rabe tal smo vse obstoječe kategorije uvrstili po posebej za to pripravljenem ključu (PETEK 2004).

3 REZULTATI RESULTS

3.1 RABA TAL MED LETOMA 1827 IN 1979 LAND USE BETWEEN 1827 AND 1979

Leta 1827 je bilo po podatkih franciscejskega katastra na Zgornjem Gorenjskem 48,7 % gozda, kar je z današnjega zornega kota izredno malo (slika 1). Iz tega lahko sklepamo, da je bila potreba po kmetijskih zemljiščih zelo velika in da so bila izkoriščena vsa za to dejavnost bolj ali manj primerna območja. Več kot tretjina je bilo travnatih zemljišč, od tega pašnikov skoraj dvakrat toliko kot travnikov, kar kaže na takratno usmerjenost v pašno živinorejo in na velik pomen planinskih pašnikov, ki so omogočali rejo večjega števila živine. Zaradi neugodnih naravnogeografskih dejavnikov (velikih nadmorskih višin, razgibanega reliefa, ostrih podnebnih razmer itd.) je bilo njiv malo, pa vendar veliko več kot danes. Specifičnost preučevanega območja se kaže v velikem deležu nerodovitnih zemljišč, ki so pokrivala več kot desetino območja, k čemur je največ prispeval osrednji del Julijskih Alp, nekaj pa tudi Karavanke. Pozidanih zemljišč je bilo manj kot pol odstotka, vse druge kategorije rabe tal pa niso zavzemale niti 2 % ozemlja.

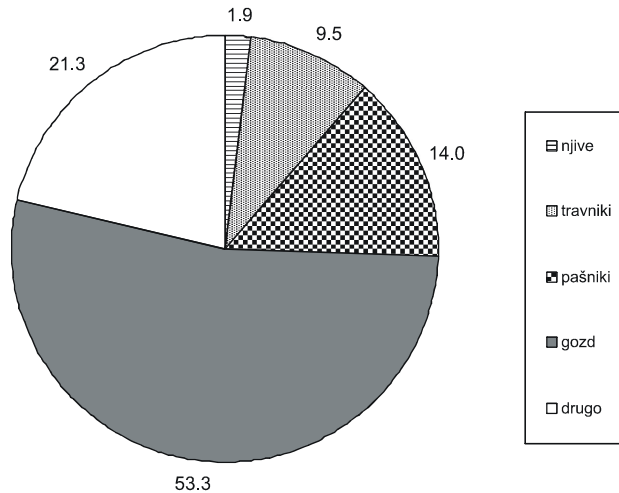

Slika 1: Raba tal na Zgornjem Gorenjskem leta 1827 (PETEK 2004, primarni vir: franciscejski zemljiški kataster 1822-1827)

Fig. 1: Land-use in the Upper Gorenjska region in 1827 (PETEK 2004, primary source: Franciscan cadastral register 1822-1827)

Za leto 1896 nismo imeli podatkov za vse kategorije rabe tal, pač pa le za osnovne: njive, travnike, pašnike, gozd in drugo. Delež gozda, travnikov in njiv je ostal skoraj nespremenjen, opazno (za skoraj 5 odstotnih točk) pa se je zmanjšal delež pašnikov na račun kategorije drugo, ki je obsegala kar 19 % površja. Ker se obseg nerodovitnih zemljišč in voda bistveno ne spreminja, bi te razlike lahko pripisali le povečanju pozidanih zemljišč, vendar je že na prvi pogled jasno, da tako obsežne spremembe niso bile mogoče, saj še danes pozidana zemljišča sestavljajo le dobra 2 % preučevanega območja. Predvidevamo, da so spremembe posledica uvrstitve marsikaterega slabega pašnika (na kraškem, visokogorskem, skratka kamnitem svetu) v kategorijo nerodovitno (PETEK 2004). Če odmislimo te spremembe, vidimo, da je bila situacija skoraj enaka tisti iz leta 1827, čeprav je vmes minilo skoraj 70 let.

Ker na območju slovenskega alpskega sveta zemljiški kataster tudi leta 1953 ni izkazoval večjih sprememb v rabi tal (PETEK 2004), smo analizirali podatke iz leta 1979 (KLADNIK 1985). Tudi za to leto smo imeli na voljo le podatke za osnovne kategorije rabe tal. V primerjavi z letom 1896 se je opazno povečal delež gozda, ki je pokrival že dobrih 53 % območja, obratno se je zmanjšal delež vseh kmetijskih zemljišč (slika 2). V relativnem smislu se je najbolj zmanjšal delež njiv, ki so pokrivalo 38 % manj zemljišč kot pred 83 leti (1719 ha : 2776 ha), tako da so zajemale le še 1,9 % vseh zemljišč. Ker zanje že tako ni bilo ugodnih razmer in ker so delovno najbolj intenzivne, so bile prav te prva »žrtev« novih družbenogospodarskih razmer. Med travinjem se je bolj zmanjšal delež pašnikov kot travnikov, kar kaže na opuščanje pašnikov, med njimi še posebej težje dostopnih planin.

Slika 2: Raba tal na Zgornjem Gorenjskem leta 1979 (KLADNIK 1985, primarni vir: zemljiški kataster 1979)

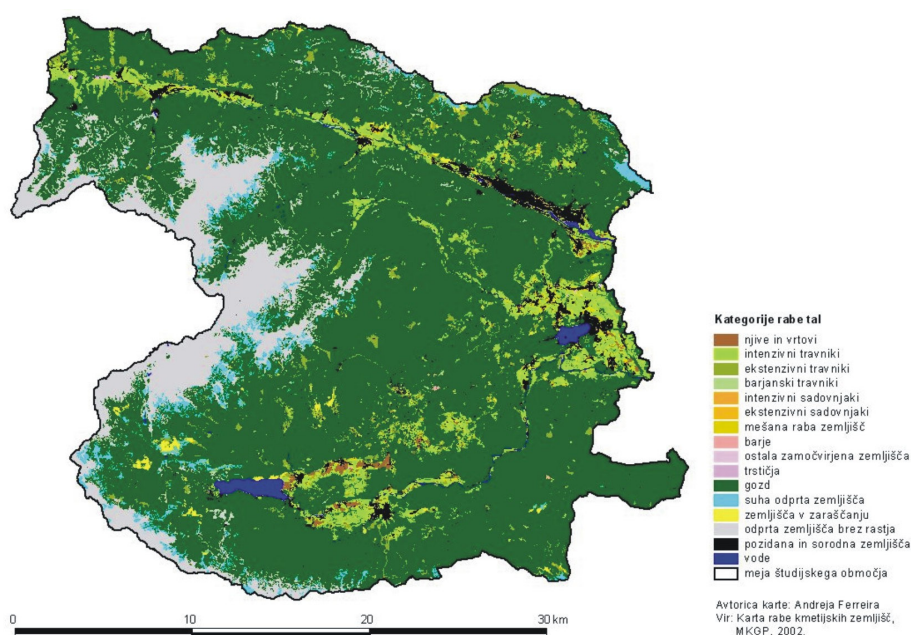
Fig. 2: Land-use in the Upper Gorenjska region in 1979 (KLADNIK 1985, primary source: Cadastral Register 1979)

3.2 RABA TAL LETA 2002

LAND USE IN 2002

Za leto 2002 lahko ugotovimo, da je Zgornja Gorenjska izgubila veliko pokrajinske pestrosti iz preteklosti, saj je velik del kmetijskih površin prekril gozd. Na osnovi karte rabe kmetijskih zemljišč (2002) smo ugotovili, da je ta skupaj z drugimi poraščenimi zemljišči zajemal že $\frac{3}{4}$ (natančneje 72,4 %) vsega območja, še 0,7 % zemljišč pa je bilo v zaraščanju (slika 3). Najbolj obsežna območja zaraščanja so na območju Komne, kjer se raztezajo težko dostopni planinski pašniki. Zaraščajo se tudi planine ali vsaj njihovi deli na območju Pokljuke, Vogla, Jelovice, Karavank, številna pobočja nad Zgornjesavsko dolino, pobočja nad Bohinjskim jezerom. Manjša območja v zaraščanju najdemo praktično povsod, o čemer smo se lahko prepričali tudi na terenu. Odprtih zemljišč brez rastlinskega pokrova (gola skala, melišča ipd.) je bilo slabih 12 %, dobra 2 % pa so sestavljala suha odprta zemljišča s posebnim rastlinskim pokrovom (gorski travniki, skalovita območja, porasla z robido ali ruševjem, vendar pokrovnost ni večja od 75 %). Iz slike 3 je razvidno, da so obsežnejša območja kmetijskih zemljišč omejena na Blejski kot, Bohinj in Zgornjesavsko dolino gorvodno od Jesenic, manjša območja pa najdemo na

Pokljuki, v dolini Radovne in v Karavankah pod Golico. Največ kmetijskih zemljišč (skoraj 5 %) so zajemali intenzivni travniki, ki jih kosijo vsaj dvakrat letno, z dobrimi 3 % so bili na drugem mestu ekstenzivni travniki (kosijo jih največkrat enkrat letno, sicer na njih pasejo). Intenzivni travniki so prevladovali na vseh sklenjenih območjih kmetijskih zemljišč, ekstenzivni pa so bili močnejše zastopani na više ležečih in strmejših območjih (Pokljuka, Karavanke, zgornji del Zgornjesavske doline). Njive so pokrivala le še 0,5 % preučevanega območja, največ jih je bilo na območju Bohinja, kar pripisujemo razmeroma ugodnim naravnogeografskim razmeram in tudi večji usmerjenosti omenjenega območja v kmetijsko dejavnost. Njive so bile v manjšem obsegu v rabi še v Blejskem kotu, drugod jih je bilo zaradi neugodnih razmer zelo malo. Pozidanih zemljišč je bilo malo (2,4 %), med njimi so daleč najobsežnejše območje pokrivala Jesenice z okolico, večja strnjena pozidana območja pa so bila še na Bledu, v Bohinjski Bistrici in Kranjski Gori. Med drugimi kategorijami si zaradi Bohinjskega in Blejskega jezera zaslužijo omembo še vode, ki so zavzemale le nekaj manj kot 1 % obravnavanega območja.

Slika 3: Raba tal na Zgornjem Gorenjskem leta 2002 (Avtorica karte: Andreja Ferreira, vir: Karta rabe kmetijskih zemljišč, MGKP, 2002)

Fig. 3: Land-use in the Upper Gorenjska region in 2002 (MGKP 2002)

3.3 SPREMEMBE RABE TAL MED LETOMA 1827 IN 2002

LAND-USE CHANGES BETWEEN 1827 AND 2002

Pri ugotavljanju sprememb smo uporabili podatke franciscejskega zemljiškega katastra iz leta 1827, njegove revizije iz leta 1896 (sekundarni vir PETEK 2004), zemljiškega katastra iz leta 1979 (sekundarni vir KLADNIK 1985) in karte rabe kmetijskih zemljišč iz leta 2002 (MKGP). Ob tem je treba opozoriti, da neposredna primerjava med podatki iz katastra in karto rabe kmetijskih zemljišč ni mogoča, saj so razlike tako v načinu zajema podatkov kot tudi v kategorijah rabe tal in njihovih definicijah. Pri slednjih se razlikujejo tudi sami katastrski podatki iz različnih obdobj. Prav tako moramo vedeti, da podatki katastra iz leta 1979 niso bili ažuren posnetek stanja, saj se je kataster še posebej po 2. sv. vojni vedno bolj razlikoval od dejanskega stanja. Iz tega razloga smo se tudi odločili, da za današnje stanje uporabimo karto rabe kmetijskih zemljišč, ne pa zemljiškega katastra. Kljub naštetim slabostim smo mnenja, da primerjava med omenjenimi podatki kar dobro odslikava obseg in hitrost sprememb.

Primerjava je bila mogoča le med 4 osnovnimi kategorijami rabe tal: njive, travinje, gozd in drugo, v katere smo po posebnem ključu uvrstili vse obstoječe kategorije v obravnavanih letih (PETEK 2004).

Preglednica 1: Spremembe rabe tal od leta 1827 do 2002 (PETEK 2004, KLADNIK 1979, MKGP 2002)

Table 1: Land-use changes from 1827 to 2002 (PETEK 2004, KLADNIK 1979, MKGP 2002)

Kategorije rabe tal / Land-use categories	Površina (%) / Surface area (in %)			
	1827 (Zemljiški kataster / Cadastral register)	1896 (Zemljiški kataster / Cadastral register)	1979 (Zemljiški kataster / Cadastral register)	2002 (Karta rabe kmetijskih zemljišč / Chart of arable land-use)
Njive / Fields	3,0	3,1	1,9	0,5
Travinje / Grassland	34,6	28,9	23,5	9,0
Gozd / Forest	48,7	49,0	53,3	72,9
Drugo / Other	13,6	19,0	21,3	17,6

Med letoma 1827 in 1896 (preglednica 1) sta deleža njiv in gozda ostala skoraj nespremenjena, opazno pa se je zmanjšal (-5,7 odstotnih točk) delež travinja in povečal delež kategorije drugo (+5,5 odstotnih točk). Kot smo zapisali že v poglavju 4.1, pa so te

razlike predvsem posledica spremenjenega razvrščanja zemljišč v posamezne kategorije rabe tal, medtem ko dejanskih sprememb ni bilo veliko (PETEK 2004).

Leta 1979 je zemljiški kataster že zabeležil opazne spremembe v rabi tal, ki pričajo o tem, da je bil proces zaraščanja kmetijskih zemljišč že takrat sredi teka. Delež travinja se je v primerjavi z letom 1896 zmanjšal za dobrih 5 odstotnih točk, delež gozda pa povečal za 4,3 odstotne točke. Močno se je zmanjšal tudi delež njiv, ki niso obsegale niti 2 % preučevanega območja. Glede na to, da zemljiški kataster ni sproti ažuriral stanja na terenu, lahko sklepamo, da je bil delež gozda v resnici še nekaj odstotkov večji, delež kmetijskih zemljišč pa manjši. Za dobra 2 % se je povečal tudi delež kategorije drugo, nekaj zagotovo na račun pozidanih površin, za razlago drugih sprememb pa bi potrebovali natančnejše podatke.

Na osnovi podatkov iz leta 2002 je razvidno, da se je proces zaraščanja v zadnjih dobrih 20ih letih nadaljeval. Kategoriji njive in travinje tega leta nista obsegali več niti desetine, gozd pa je pokrival skoraj 3/4 obravnavanega območja. Druge kategorije rabe tal so zajemale 17,6 % zemljišč. Tolikšne spremembe interpretiramo z naslednjimi dejstvi:

- zemljiški kataster je leta 1979 že precej zaostajal za dejanskim stanjem;
- čeprav smo poskušali v čim večji meri uskladiti kategorije rabe tal med zemljiškim katastrom in karto rabe kmetijskih zemljišč, med njimi ostajajo razlike, ki jih ni mogoče odpraviti;
- proces opuščanja obdelave kmetijskih zemljišč in zaraščanja se je nadaljeval, spremembe v pokrajini pa so zaradi zaostanka za spremembami v socialno-ekonomski sestavi prebivalstva prišle toliko bolj do izraza v zadnjem obdobju.

3.4 SPREMEMBE SOCIALNO-EKONOMSKE SESTAVE PREBIVALSTVA PO 2. SV. VOJNI

CHANGES IN SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF POPULATION AFTER THE SECOND WORLD WAR

V raziskavi smo analizirali gibanje deleža kmečkega prebivalstva in zaposlitvene sestave prebivalstva od leta 1953 do 2002. Za starejše popise podatki po naseljih, iz katerih bi izračunali vrednosti za raven občin oziroma preučevanega območja, žal niso dosegljivi. Oba kazalca nam kažeta bistveno zmanjševanje pomena kmetijske dejavnosti v družbi.

Leta 1953 je bilo po podatkih popisa prebivalstva na Zgornjem Gorenjskem 12,7 % kmečkega prebivalstva, kar je bilo v primerjavi s slovenskim povprečjem (40,1 %) zelo malo (preglednica 2). Tako nizek delež je posledica zgodnje in močne industrializacije na Jesenicah, kjer kmečkega prebivalstva že leta 1953 skoraj ni bilo več. V preostalih treh občinah, posebej v občini Bohinj, je bil delež kmečkega prebivalstva opazno večji, vendar povsod pod slovenskim povprečjem. V naslednjem desetletju se je močno zmanjšal delež kmečkega prebivalstva v vseh občinah, na celotnem obravnavanem območju za 3,4 odstotnih točk. Do leta 1971 je Zgornja Gorenjska doživela še močnejši upad deleža kmečkega prebivalstva (-3,7 odstotnih točk), ki je bil največji na območjih, kjer ga je bilo največ. Padanje deleža kmečkega prebivalstva se je nadaljevalo tudi v naslednjem desetletju, vendar je bilo to že nekoliko manjše (-3,1 odstotne točke). Med letoma 1981 in 1991 se je ta trend skoraj zaustavil, saj se je delež kmečkega prebivalstva zmanjšal le za 0,1 odstotne točke. Za leto 2002 podatka žal nimamo, ker ga popis 2002 ni vseboval. Lahko pa sklepamo, da se je delež kmečkega prebivalstva še malenkostno zmanjšal oziroma je v najboljšem primeru stagniral. Večjega upada ni več pričakovati, saj je že leta 1991 delež kmečkega prebivalstva bolj ali manj dosegel svoj minimum. Na njegovo gibanje vpliva tudi dejstvo, da je (KLADNIK / RAVBAR 2003) po osamosvojitvi Slovenije skoraj povsem prenehalo zaposlovanje presežkov kmečke delovne sile v nekmetijskih dejavnostih, saj je industrija (zlasti težka in predelovalna) zašla v krizo, kmetovanje (RAVBAR / KLEMENČIČ 1997a, b) pa večini zunajmestnega prebivalstva zagotavlja vsaj minimum za preživljanje.

Manjše zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva je še vedno verjetno zaradi zelo neugodne starostne sestave. Ta se je v obravnavanem obdobju izredno poslabšala pri vsem prebivalstvu, pri kmečkem pa še toliko bolj. Ugotavljamo namreč, da je bil med letoma 1953 in 1961 indeks staranja na Zgornjem Gorenjskem komaj 26,5, da se je do leta 1991 povzpel na 58, do leta 2002 pa celo na 101,4 (FERREIRA 2005). Medtem ko je bil leta 1991 še razmeroma ugoden, pa je bil leta 2002 že visoko nad vrednostjo (od 70 do 80), ki še zagotavlja obnavljanje prebivalstva. Najmanj ugodno starostno strukturo imajo manjša, od dolin odmaknjena naselja, med katerimi nekatera sploh nimajo več mladih do 14 let. Prihodnost teh je močno vprašljiva, s tem pa tudi obstoj obdelane pokrajine v njihovi okolici.

Preglednica 2: Gibanje deleža kmečkega prebivalstva na Zgornjem Gorenjskem od leta 1961 do 1991 (popisi prebivalstva 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991)

Table 2: Rural population share trends in the Upper Gorenjska region from 1961 to 1991 (1953, 1961, 1971, 1981 and 1991 censuses)

Območje / District	1953	1961	1971	1981	1991
Občina Bled / Bled community	17,6	12,3	7,6	4,0	4,3
Občina Bohinj / Bohinj community	35,5	28,7	18,8	7,7	8,0
Občina Jesenice / Jesenice community	2,1	1,4	0,8	0,3	0,2
Občina Kranjska Gora / Kranjska Gora community	14,9	13,6	8,0	3,9	1,9
Zgornja Gorenjska / Upper Gorenjska	12,7	9,3	5,6	2,5	2,4

Podobno, vendar še nekoliko natančnejšo sliko kot pri spremljanju gibanja deleža kmečkega prebivalstva dobimo pri analizi sprememb zaposlitvene strukture prebivalstva (preglednica 3). Čeprav se je klasifikacija dejavnosti pri popisih spreminjala, so podatki primerljivi. Opozoriti pa moramo, da imamo za popise od leta 1953 do 1991 podatke o aktivnem prebivalstvu po dejavnostih, za leto 2002 pa podatke o delovno aktivnem prebivalstvu. Ta razlika je še posebej aktualna pri primarnih dejavnostih oz. kmetih. Med aktivno prebivalstvo so bili namreč uvrščeni tudi upokojeenci in gospodinje, ki so navedli, da se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo, zato je bil njihov delež večji. Leta 2002 pa so bili med delovno aktivnimi prebivalci upoštevani le tisti, ki za svoje delo dobivajo plačilo. Zaradi tega podatkov iz zadnjega popisa ne moremo neposredno primerjati s podatki prejšnjih popisov, lahko pa si ustvarimo sliko o ekonomskem pomenu posameznih skupin dejavnosti leta 2002.

Ker gre za industrijsko regijo, so imele sekundarne dejavnosti od leta 1953 do 1991 ves čas absolutno večino, najbolj pomembne pa so bile leta 1971, ko je v tem sektorju delalo več kot 57 % aktivnega prebivalstva. Delež zaposlenih v primarnih dejavnostih se je zmanjševal s 17,4 % leta 1953 na 5,1 % leta 1991, največja padca pa sta bila med letoma 1961 in 1971 ter med 1971 in 1981. V istem obdobju sta ves čas naraščala deleža zaposlenih v kvartarnem in še posebej v terciarnem sektorju, ki ima zaradi turistične razvitosti v obravnavani regiji že ves čas nadpovprečno velik pomen. Leta 2002 so še vedno imele prevlado sekundarne dejavnosti, v katerih je bilo zaposlenega 38 % delovno aktivnega prebivalstva. Na drugem mestu so bile kvartarne dejavnosti z 32 %, na tretjem pa terciarne s slabimi 28 %. Primarne dejavnosti so z ekonomskega vidika popolnoma izgubile gospodarski pomen, saj je bilo v njih zaposlenega le še 1,7 % delovno aktivnega prebivalstva.

Seveda so bile znotraj obravnavanega območja velike razlike. Občina Jesenice je bila vseskozi izrazito usmerjena v industrijo, istočasno pa so se razvijale tudi terciarne in kvartarne dejavnosti, medtem ko so imele primarne dejavnosti že leta 1953 zelo majhen pomen. Obratno je občina Bohinj izstopala po zelo visokem deležu primarnega sektorja, ki se je gibal okrog slovenskega povprečja. Se je pa od njega razlikovala po večji razvitosti terciarnih dejavnosti in manjši razvitosti kvartarnih. Občini Bled in Kranjska Gora sta bili nekje med njima, posebej za slednjo pa je značilna izrazita usmerjenost v terciarni sektor, v katerem je leta 1991 delala že večina aktivnega prebivalstva.

Preglednica 3: Gibanje deleža aktivnega prebivalstva, ki opravlja poklic po dejavnostih na Zgornjem Gorenjskem od leta 1961 do 2002 (popisi prebivalstva 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002; Statistični register..., 2002)

Table 3: Trends in the shares of active population groups carrying out their professions in different sectors (lines of production and services) in the Upper Gorenjska region from 1961 to 2002 (1953, 1961, 1971, 1981, 1991 and 2002; Statistical register..., 2002)

Leto / Year	Primarne / Primary sector	Sekundarne / Secondary sector	Terciarne / Tertiary sector	Kvartarne / Quaternary sector	Drugo/neznano / Other/unknown
1953	17.4	53.3	13.0	10.0	6.3
1961	14.0	52.0	16.6	11.9	5.5
1971	9.2	57.4	20.4	11.7	1.3
1981	5.3	55.6	22.8	15.6	0.7
1991	5.1	52.8	23.5	18.3	0.4
2002*	1.7	38.2	27.9	32.2	0.0

* delovno aktivno prebivalstvo / economically active population

Primerjava podatkov o gibanju deleža kmečkega prebivalstva in podatkov o spremembi v rabi tal kaže, da je bil proces deagrarnizacije najmočnejši do leta 1981, medtem ko so se pri rabi tal večje spremembe takrat šele začele kazati. Kot smo že večkrat omenili, so bile te res manjše tudi zaradi ne dovolj hitrega ažuriranja zemljiškega katastra. Pa vendar se zdi dinamika obeh procesov logična in časovni odmiki pokrajinskih sprememb pričakovani, še posebej tistih, ki se nanašajo na prehajanje kmetijskih zemljišč v gozd.

4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČKI

Raba tal je zelo kompleksen pokrajinski element, na katerega vpliva cela vrsta dejavnikov. Zelo močan vpliv imajo naravne prvine, ki v veliki meri odločajo o tem,

kakšna bo razporeditev rabe tal v določenem prostoru. V našem primeru je to prišlo zelo lepo do izraza, saj smo ugotovili, da je bila tudi leta 1827 na Zgornjem Gorenjskem »samo« dobra polovica negozdnih zemljišč, kar je sicer z današnjega vidika izredno veliko, v primerjavi s takratnim slovenskim povprečjem pa malo.

Poglavitna dejavnika pri razporeditvi tako pretekle kot današnje rabe tal na Zgornjem Gorenjskem sta izjemno razgibano površje in velike nadmorske višine, ki sta skupaj z ostrim podnebjem v veliki meri omejevala njivska zemljišča, dopuščala pa obstoj travnikov, pašnikov in seveda gozda. V obdobju agrarne prenaseljenosti so bila vsa bolj ali manj primerna zemljišča skrbno obdelana, kljub temu je bilo leta 1827 njiv le 3 %, travnikov 23 %, pašnikov 12 %, gozd pa je »že« takrat pokrival skoraj polovica površja. Najbolj prepoznaven element alpske pokrajine so nerodovitna zemljišča, največkrat nad zgornjo gozdno mejo, ki zajemajo več kot desetino območja. Vse druge kategorije rabe tal so bile s površinskega vidika manj pomembne.

Ker je bila tradicionalna agrarna družba dokaj statična, se tudi raba tal vse 19. stoletje in tudi v prvi polovici 20. stoletja ni dosti spreminjala. Res je bilo preučevano območje pri tem nekakšna izjema, saj je za Jesenice značilna zelo zgodnja in izredno močna industrializacija, v preostalih treh občinah pa se je zgodaj začel razvijati turizem. Zaradi tega je kmetijstvo imelo precej manjši pomen kot v preostalem delu Slovenije, kar pa daleč najbolj velja za občino Jesenice, medtem ko je bila občina Bohinj še vedno močno usmerjena v agrarno dejavnost. Kljub omenjeni specifičnosti regije pa so se tudi tukaj prelomne spremembe začele dogajati po 2. svetovni vojni. Proces industrializacije je sprožil celo verigo družbenih sprememb, ki je Slovenijo in preučevano območje iz agrarne družbe pripeljal v postindustrijsko.

Delež kmečkega prebivalstva je vztrajno nazadoval vse analizirano obdobje, od leta 1953 do 1991. Zmanjševanje je bilo najbolj izrazito med letoma 1953 in 1971, v obdobju med popisoma leta 1981 in 1991 so bile spremembe le še malenkostne. Pri popisu leta 2002 tega podatka žal niso zbirali. Leta 1953 je imela Zgornja Gorenjska skoraj 13 % kmečkega prebivalstva (od 2 % v občini Jesenice do 36 % v občini Bohinj), leta 1991 pa le še 2,4 % (od 0,2 % v občini Jesenice do 8 % v občini Bohinj). Na osnovi preteklega gibanja in spremenjenih družbenih razmer (kriza industrije, naraščanje brezposelnosti) predvidevamo, da je ostal delež kmečkega prebivalstva po letu 1991 približno enak. Do

manjšega zmanjševanja še vedno lahko pride predvsem zaradi zelo neugodne starostne strukture kmečkega prebivalstva.

Podobne rezultate smo dobili pri analizi sprememb zaposlitvene sestave prebivalstva med letoma 1953 in 2002. Skozi celotno opazovano obdobje, razen leta 2002, so imele absolutno prevlado sekundarne dejavnosti (največ zaradi močno razvitega železarstva na Jesenicah). Primarne dejavnosti so bile leta 1953 še na drugem mestu, potem pa se je njihov delež od popisa do popisa vztrajno zmanjševal. Zaradi močne usmerjenosti občin Kranjska Gora, Bled in Bohinj v turizem je ves čas naraščal delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih, istočasno pa je rasel tudi pomen kvartarnega sektorja. Podatki iz leta 2002 kažejo, da so z ekonomskega vidika primarne dejavnosti popolnoma izgubile svoj pomen, medtem ko so se razlike med drugimi skupinami dejavnosti občutno zmanjšale. Največ delovno aktivnega prebivalstva je bilo še vedno zaposlenega v sekundarnih dejavnostih (38 %), sledile so kvartarne (32 %) in terciarne (28 %).

Tako intenzivne in hitre družbene spremembe so se s časovnim odmikom močno izrazile tudi v pokrajini. Leta 1979 je zemljiški kataster že zaznal ozelenjevanje (prehajanje njiv v travnike) in ogozdovanje. Zaradi slabših naravnih razmer in večje delovne intenzivnosti se je izrazito zmanjšal delež njiv, med travnatimi zemljišči pa so bili najprej na udaru pašniki, posebej težje dostopne planine.

Leta 2002 je skoraj $\frac{3}{4}$ Zgornje Gorenjske pokrival gozd. Obseg kmetijskih zemljišč se je močno zmanjšal. Delež njiv je bil zanemarljiv, delež travinja je padel pod 10 %. Večji del drugih zemljišč je zajemal svet nad zgornjo gozdno mejo (golo skalovje, gorski travniki, redko ruševje...). V dolinah so bila prostorsko pomembna še pozidana zemljišča, predvsem sklenjeno urbano območje Jesenic pa tudi Bleda, Kranjske Gore in Bohinjske Bistrice.

Zaradi velikih družbenih sprememb (osamosvojitve Slovenije, razvoj tržnega gospodarstva, propadanje industrije, razvoj turizma in drugih storitvenih dejavnosti) bi bila zelo zanimiva analiza sprememb rabe tal od leta 1991 do danes. Omenjene spremembe se skupaj z ukrepi v kmetijstvu (subvencije...) zagotovo že kažejo tudi v pokrajini, v prihodnosti pa se bodo še bolj. Za takšno analizo pa bi bila potrebna primerjava letalskih posnetkov iz začetka devetdesetih let in čim novejših, saj

predvidevamo, da se na karti rabe tal iz leta 2002 (letalski posnetki so iz let 1997 do 2000) te še ne zrcalijo v zadostni meri.

5 DISCUSSION AND CONCLUSIONS

Land-use is a very complex landscape element, influenced by a series of different factors. Among the most influential are the natural elements, which to a great extent determine how land will be used in a certain place. This was particularly well reflected in our case, as it was established that in 1827, too, »only« a little over 50% of non-forest land existed in the Upper Gorenjska region, which is a very high number from the present point of view, but low in comparison with the Slovene average of that time.

The key factors in the past as well as present land-use in the Upper Gorenjska region are the extremely varied surface and high altitudes, which together with harsh climate greatly limited the existence of fields but allowed for the existence of meadows, pastures and, of course, woods. In spite of the fact that during the period of agrarian overpopulation, all of the more or less suitable plots of land were elaborately cultivated, there were, in 1827, only 3% meadows and 12% pastures, while »as early as« at that time forests covered almost half of the total surface. The most recognisable element of the Alpine landscape is infertile land, mostly above the upper tree line, which covers more than a tenth of the entire region. From the surface point of view, all other land-use categories were of lesser importance.

As the traditional agrarian society was fairly static, land-use had not changed much through the 19th century and in the first half of the 20th century. The studied region was indeed an exception in this respect, for a very early and exceptionally strong industrialisation was characteristic of the Jesenice on the one hand and early development of tourism in the remaining three Upper Gorenjska communities on the other hand. This is why agriculture here played a much less significant role than elsewhere in Slovenia, which holds good especially for the Jesenice community, while the Bohinj community was still largely orientated at agriculture. In spite of the mentioned special features of the region, some crucial changes began to take place after World War II here as well. The

industrialisation process triggered a whole series of social changes, which eventually brought Slovenia and the studied region from agrarian to post-industrial society.

The rural population share persistently regressed through the entire studied period, from 1953 to 1991, particularly so between 1953 and 1971, while the changes that took place between the 1981 and 1991 censuses were only slight. In the 2002 census, these features were, unfortunately, not included. In 1953, the Upper Gorenjska region had almost 13% rural population (from 2% in the Jesenice community to 36% in the Bohinj community), while in 1991 the rural population share was only 2.4% (from 0.2% in the Jesenice community to 8% in the Bohinj community). On the basis of the past trends and the changed social conditions (industrial crisis, unemployment increase), we assumed that after 1991 the rural population share remained approximately the same. A minor decrease, however, can still be recorded owing to the very unfavourable rural population age structure.

Similar results were obtained while analysing the changes in the 1953-2002 population employment structure. All through this studied period, except in 2002, the secondary sector in lines of production and services prevailed (especially on the account of ironworking at Jesenice). In 1953, the primary sector was still in the second place, but then its share began to fall and was persistently smaller, from one census to another. Due to the strong orientation of the Kranjska Gora, Bled and Bohinj communities at tourism, the share of the inhabitants employed in the tertiary sector rose persistently, but at the same time the significance of the quaternary sector increased as well. The 2002 data show that from the economic point of view the primary sector totally lost its significance, while the changes between other sectors were reduced a great deal. Most of the economically active population was still employed in the secondary sector (38%), followed by the quaternary (32%) and tertiary (28%) sectors.

Through time, these intense and rapid social changes were reflected in the region's landscape as well. The process of land greening (transformation of fields into meadows) and afforestation was detected by the cadastre register as early as in 1979. Due to the poorer natural conditions and greater labour intensity, the share of fields was explicitly reduced, while in respect of grasslands, pastures were affected in the first place, especially those higher in the mountains with difficult access.

In 2002, woods covered almost $\frac{3}{4}$ of the Upper Gorenjska region. The extent of arable land was greatly reduced. The share of fields was negligible, while the share of grasslands fell to below 10%. The majority of other pieces of land enclosed the areas above the upper tree line (bare rock masses, montane pastures, rare Mountain Pine habitats, etc.). Spatially important in the valleys are the built-up plots, especially the dense urban area of Jesenice as well as Bled, Kranjska Gora and Bohinjska Bistrica.

Considering the great social changes (independence gained by Slovenia, development of market economy, downfall of industry, development of tourism and other services), an analysis of land-use change from 1991 till today would be most interesting indeed. The mentioned changes, together with various agricultural measures (e.g. subsidies), already show themselves in the landscape, too, and no doubt will do so in the future as well. For such analysis, however, a comparison of aerial shots from the early 90s and as recent as possible air shots as possible would be necessary, for we believe that the 2002 land-use charts (the aerial shots are from the 1997-2000 period) still do not reflect these changes sufficiently enough.

6 VIRI REFERENCES

- FERREIRA, A., 2004. Alpska konvencija v Sloveniji.- Geografski obzornik 51, 4: 11-15.
- FERREIRA, A., 2005. Socialno-demografska gibanja na Zgornjem Gorenjskem med letoma 1961 in 2002.- Zbornik gozdarstva in lesarstva 77: 179-216
- Franciscejski zemljiški kataster 1822-1826. Delovodniki.-Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Interpretacijski ključ. Podrobno pojasnilo posameznih klasifikacijskih razredov, ki so se uporabljali pri projektu Zajem rabe kmetijskih zemljišč. 2002.- Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Karta rabe kmetijskih zemljišč. 2002.- Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- HRVATIN, M. / PERKO, D., 2003. Razgibanost površja in raba tal.- Geografski zbornik 43-2: 33-70.

- KLADNIK, D., 1985. Problematika zemljiške strukture v Sloveniji.- Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 192 s.
- KLADNIK, D. / RAVBAR, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja.- Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 196 s.
- KOBLER, A., 2002. Kartiranje pokrovnosti zahodnega dela Slovenije s podatki Landsat 7 ETM.- Ljubljana, Gozdarski inštitut Slovenije, 43 s.
- PETEK, F., 2004. Spremembe rabe tal v 19. in 20. stoletju v slovenskem alpskem svetu.- Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 342 s.
- PETEK, F. / URBANC, M. 2004. Franciscejski kataster kot ključ za razumevanje kulturne pokrajine v Sloveniji v 19. stoletju.-Geografski zbornik 44-1: 89-107.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 1981.- Ljubljana, Zavod SR Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev 1991.- Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.- Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971.- Beograd, Zvezni zavod za statistiko.
- Popis stanovništva 1961.- Beograd, Savezni zavod za statistiku.
- RAVBAR, M. et al., 2001. Strokovne podlage za opredelitev tipičnih podeželskih območij v Sloveniji.- Ljubljana, Inštitut za geografijo, 65 s.
- RAVBAR, M. / KLEMENČIČ, V. 1997a. Razvoj slovenskega podeželja 1, Zemlja iz kmečkih v nekmečke roke.- Delo (5.4.1997): 36.
- RAVBAR, M. / KLEMENČIČ, V. 1997b. Razvoj slovenskega podeželja 2, Opustela hribovja, gomazeče doline.- Delo (12.4.1997): 33-34.
- Statistični register delovno aktivnega prebivalstva, stanje 31.12.2002.- Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.

7 ZAHVALA ACKNOWLEDGMENTS

Za podatke o rabi tal iz zemljiškega katastra se zahvaljujeva mag. Dragu Kladniku (za leto 1979) z Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, ki se je v svoji raziskavi podrobno ukvarjal s spremembami v rabi tal.